



**ДЕРЖАВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ**

**Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля  
Національного університету цивільного захисту України**

**Кафедра організації заходів цивільного захисту**

**Вовк Н.П.**

**МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ  
ДО ВИКОНАННЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ  
з дисципліни**

**«Судова медицина та психіатрія»**

**(для здобувачів вищої освіти відділення заочного навчання)**

підготовки здобувачів третього року навчання  
за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти  
галузі знань 08 «Право»  
спеціальності 081 «Право»

**ЧЕРКАСИ 2023**

Розглянуто та схвалено на засіданні кафедри організації заходів цивільного захисту Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля (протокол №1 від «\_\_\_» 2023 р.)

Вовк Н.П. Судова медицина та психіатрія. [Методичні вказівки для виконання контрольної роботи з дисципліни для підготовки здобувачів третього року навчання за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти галузі знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право»]. / Н.П.Вовк. Черкаси: ЧПБ імені Героїв Чорнобиля, 2023. 24 с.

© Вовк Н.П.

© Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля  
Національного університету цивільного захисту України, 2023

## ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
1. ІНФОРМАЦІЙНИЙ ОБСЯГ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	5
2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ.....	8
3. ФОРМИ І МЕТОДИ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ.....	10
4. ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ.....	10
5. ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ЗАСВОЄННЯ ЗНАНЬ ЗДОБУВАЧІВ.....	13
6. ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ ТА ВИБОРУ ВАРІАНТУ.....	13
7. ПЕРЕЛІК ЗАВДАНЬ ДЛЯ ВИКОНАННЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ.....	17
8. РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ .	21

## ВСТУП

Методичні матеріали з навчальної дисципліни «Судова медицина та психіатрія» адресовано здобувачам першого (бакалаврського) рівня підготовки за спеціальністю 081 «Право». Представлений методичні рекомендації складаються зі вступу, семи розділів, списку рекомендованої літератури. Рекомендації містять інформацію про обсяг вивчення дисципліни, теми, організаційно-методичне забезпечення самостійної роботи здобувачів, форм і методів поточного і підсумкового контролю, оцінювання результатів засвоєння знань; вимоги до оформлення контрольної роботи та вибору її варіанту, завдання для її виконання, перелік питань для підсумкового контролю. У необхідному об'ємі вказано рекомендовані джерела та літературу. Завдання, що становлять зміст контрольної роботи, охоплюють усю теоретичну структуру дисципліни і сформульовані таким чином, що повною мірою дають змогу перевірити рівень засвоєння здобувачем знань та сформованих умінь та навичок

Організація та здійснення навчального процесу у закладах вищої освіти ДСНС України регламентується Положенням про підготовку фахівців у вищих навчальних закладах МНС України без відриву від роботи (заочна форма навчання), затвердженим наказом МНС України від 6 листопада 2003 року № 427 (Із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи N 669 від 18.09.2008), Положенням про організацію освітнього процесу в Національному університеті цивільного захисту України», введеним в дію наказом НУЦЗ України від 07.07.2023 року № 143, та іншими нормативними актами з питань вищої освіти.

Освітній процес у Черкаському інституті пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України здійснюється за такими основними формами:

- навчальні заняття;
- виконання індивідуальних завдань;
- самостійна робота;
- практична підготовка;
- контрольні заходи тощо.

Основними видами навчальних занять у Черкаському інституті пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України є:

- лекція;
- лабораторне, практичне, семінарське, індивідуальне заняття;
- консультація;
- тренінг, круглий стіл, колоквіум тощо.

Самостійна робота є однією з основних форм організації освітнього процесу, який здійснюється слухачем/здобувачем з метою оволодіння навчальним матеріалом в час, вільний від обов'язкових навчальних занять. Самостійна робота здобувача забезпечується системою навчально-методичних засобів, передбачених для вивчення конкретної дисципліни, теми: підручники, навчальні посібники, методичні матеріали, конспекти лекцій, тощо.

## 1. ІНФОРМАЦІЙНИЙ ОБСЯГ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назви змістових модулів і тем	Заочна (дистанційна) форма				
	Кількість годин				
	Усього	у тому числі			
лекції		семінари (практичні заняття)	самостійна робота*	Поточний контроль	
Тема 1. Предмет судової медицини. Процесуальні й організаційні основи судово-медичної експертизи в Україні.	14	2	-	12	опитування, письмові завдання, індивідуальна робота
Тема 2. Судово-медична експертиза живих осіб.	12	-	-	12	опитування, письмові завдання, індивідуальна робота
Тема 3. Судово-медичне дослідження трупа.	12	-	-	12	
Тема 4. Судово-медична експертиза при розслідуванні статевих злочинів.	14	2	-	12	опитування, письмові завдання, індивідуальна робота
Тема 5. Предмет, система, методи судової психіатрії. Правові та організаційні основи судово-психіатричної експертизи.	12	-	-	12	опитування, письмові завдання, індивідуальна робота
Тема 6. Загальні поняття про симптоми і синдроми психічних захворювань в сучасній психіатрії.	14	-	2	12	опитування, письмові завдання, індивідуальна робота
Тема 7. Судово-психіатрична оцінка психічних розладів, що мають юридичне значення.	10	-	-	10	опитування, письмові завдання, індивідуальна робота
<b>Підсумкова модульна робота</b>	2	-	2	-	-
<b>Залік</b>	2	-	2	-	-
<b>Разом за модуль</b>	<b>90</b>	<b>4</b>	<b>2</b>	<b>82</b>	-

### **ТЕМА № 1. Предмет судової медицини. Процесуальні й організаційні основи судово-медичної експертизи в Україні.**

Процесуальні й організаційні основи судово-медичної експертизи в Україні. Предмет, метод і система судової медицини. Коротка історія розвитку судової медицини в Україні та інших країнах. Харківська школа судових медиків. Зв'язок судової медицини з медичними і юридичними науками. Мета і задачі судової медицини. Поняття і можливості судово-медичної експертизи. Загальна характеристика сучасного стану розвитку судової медицини в Україні. Поняття судово-медичної експертизи. Структура експертних підрозділів. Нормативні акти, що регламентують діяльність судово-медичних підрозділів і експертів. Підстави, процесуальний порядок призначення і проведення судово-медичної експертизи по кримінальних справах при злочинах проти життя і здоров'я громадян. Судово-

медичні експерти, їхнього права, обов'язки і відповідальність. Об'єкти судово-медичної експертизи. Відділи і відділення бюро судово-медичної експертизи, в яких вони досліджуються. Класифікація судово-медичних експертиз. Судово-медична документація. Терміни проведення експертиз. Вимоги до висновку експерта.

### **ТЕМА № 2. Судово-медична експертиза живих осіб.**

Загальне вчення про травму і травматизм. Травмуючі фактори зовнішнього середовища. Класифікація. Поняття “травма”, “травматизм”, травматологія. Класифікація травматизму. Травмуючі фактори зовнішнього середовища. Пошкодження тупими предметами, їх класифікація. Пошкодження гострими предметами, їх класифікація. Вогнепальна і вибухова травма. Транспортна травма. Причини смерті при механічній травмі. Розлад здоров'я і смерть від впливу зовнішніх факторів: гострого кисневого голодування; крайніх температур (термічна травма); хімічних речовин (хімічна травма). Місцева і загальна дія електроструму. Ушкодження одягу. Зовнішні і внутрішні ознаки дії електрики.

Задачі судово-медичної експертизи ушкоджень. Послідовність проведення експертизи. Судово-медична експертиза ступеню тяжкості тілесних ушкоджень. Судово-медична експертиза втрати працездатності. Судово-медична експертиза стану здоров'я, симуляції, дисимуляції, агравації, самоушкоджень. Визначення віку. Відділи і відділення судово-медичної експертизи, у яких проводять експертизу віку. Об'єкти, що підлягають експертизі. Підстави проведення судово-медичної експертизи живих осіб. Судово-медична експертиза ступеню тяжкості тілесних ушкоджень. Питання, що вирішуються експертами.

### **ТЕМА № 3. Судово-медичне дослідження трупа.**

Помирання і смерть. Ймовірні і достовірні ознаки смерті. Судово-медична класифікація смерті. Причини настання смерті. Трупні явища: визначення та класифікація. Причини, умови і послідовність розвитку трупних явищ. Фактори, що впливають на швидкість розвитку трупних явищ. Судово-медичне значення трупних явищ. Встановлення давності смерті при зовнішньому огляді і експертизі за динамікою розвитку трупних явищ. Кримінально-процесуальні та тактичні правила огляду трупа на місці події. Пошук і правила вилучення речових доказів. Сліди крові: визначення, класифікація. Встановлення обставин і обстановки події за слідами крові. Можливості лабораторних досліджень слідів крові, волосся, слини.

Судово-медична експертиза невідомої особи, розчленованого трупа, кісткових останків та ексгумованого трупа. Документи, необхідні для проведення експертизи. Дані які надаються експерту для проведення експертизи. Питання, що вирішуються експертами.

### **ТЕМА № 4. Судово-медична експертиза при розслідуванні статевих злочинів.**

Ознаки зґвалтування. Ознаки задоволення статевої пристрасті в збоченій формі. Ознаки розпусних дій. Особливості слідів і ушкоджень на тілі підозрюваного, що свідчать про статевий акт. Ознаки слідів і ушкоджень, що свідчать про задоволення статевої пристрасті в збоченій формі і розпусних діях.

Ознаки фізичного насильства. Особливості огляду місця події, одягу потерпілої і підозрюваного при статевих злочинах. Статева зрілість. Визначення. Ознаки статевої зрілості. Приводи для встановлення статевої зрілості. Ознаки зараження венеричними хворобами.

### **ТЕМА № 5. Предмет, система, методи судової психіатрії. Правові та організаційні основи судово-психіатричної експертизи.**

Судова психіатрія як наука. Її предмет, система та методи. Зв'язок судової психіатрії з медичними, юридичними та іншими дисциплінами в системі підготовки працівників органів внутрішніх справ. Організація і структура судово-психіатричної служби в Україні. Правові та організаційні засади судово-психіатричної експертизи. Підстави та порядок призначення судово-психіатричної експертизи. Види судово-психіатричних експертиз. Права та обов'язки судово-психіатричного експерта. Поняття неосудності та критерії неосудності.

### **ТЕМА № 6. Загальні поняття про симптоми і синдроми психічних захворювань в сучасній психіатрії.**

Причини виникнення психічних захворювань, їх класифікація та перебіг. Поняття про симптоми та синдроми психічних захворювань. Прояви психічних розладів: розлади сприйняття, їх види та ознаки; розлади пам'яті, види та ознаки; розлади мислення, їх види, ознаки; розлади емоцій, їх види, ознаки; розлади рухової діяльності, їх види, ознаки; розлади волі, їх види, ознаки; розлади свідомості, їх види, ознаки. Основні синдроми психічних розладів.

### **ТЕМА № 7. Судово-психіатрична оцінка психічних розладів, що мають юридичне значення.**

Шизофренія. Загальні ознаки, форми, перебіг. Судово-психіатрична оцінка шизофренії. Маніакально-депресивний психоз. Загальні ознаки, форми перебігу. Судово-психіатрична оцінка маніакально-депресивного психозу. Епілепсія. Основні ознаки епілепсії та епілептиформних розладів. Їх судово-психіатрична оцінка. Інволюційні психози похилого віку. Основні ознаки передстаречих та старечих психозів. Їх судово-психіатрична оцінка. Психічні розлади при черепно-мозковій травмі. Види та ознаки травми. Психічні розлади в гострому та віддаленому періодах. Судово-психіатрична оцінка психічних розладів при черепно-мозковій травмі. Психічні розлади при інфекційно-органічних захворюваннях (енцефалітах, сифілісі мозку, абсцесах мозку). Їх судово-психіатрична оцінка. Психічні розлади при інтоксикаціях (лікарськими препаратами, побутовими і промисловими речовинами, алкоголем, наркотичними речовинами). Їх судово-психіатрична оцінка. Причини виникнення психопатій. Основні ознаки і форми психопатій. Мотивація протиправних дій психопатів та особливості судово-психіатричної експертизи психопатій. Олігофренія. Форми, ознаки, динаміка розвитку. Судово-психіатрична оцінка.

## 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ

Самостійна робота є однією з основних форм організації освітнього процесу, яка здійснюється здобувачем з метою опанування навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних занять. Навчальний час, відведений для самостійної роботи здобувача, регламентується робочим навчальним планом із відповідної освітньої програми.

Самостійна робота передбачає вивчення навчального матеріалу, який викладається під час аудиторних занять та міститься у рекомендованій літературі. Викладач визначає обсяг і зміст самостійної роботи, узгоджує її з іншими видами навчальної діяльності, контролює якість її виконання, аналізує результати самостійної навчальної роботи кожного здобувача.

Метою самостійної роботи здобувачів є формування їх пізнавальної активності, засвоєння основних умінь та навичок роботи з навчальними матеріалами, поглиблення та розширення вже набутих знань, підвищення рівня організованості тощо. Основними завданнями самостійної роботи здобувачів є засвоєння в повному обсязі основної освітньої програми та послідовне вироблення навичок ефективної самостійної професійної (практичної й науково-теоретичної) діяльності на рівні установлених стандартів. Зміст самостійної роботи визначається навчальною програмою вивчення дисципліни, завданнями та рекомендаціями викладача. Самостійна робота здобувачів охоплює: підготовку до аудиторних занять; виконання завдань з навчальної дисципліни протягом семестру; самостійне опрацювання окремих тем навчальної програми; написання контрольної роботи, підготовку до підсумкового контролю.

Самостійному вивченню здобувачами курсу чи окремих його тем передують лекції, на яких розглядаються завдання та послідовність вивчення курсу, найбільш важливі та проблематичні аспекти дисципліни.

Виходячи з мети виконання самостійної роботи, а саме: засвоєння навчального матеріалу, передбаченого навчальною програмою, закріплення та поглиблення знань, умінь та навичок, одержаних на навчальних заняттях, виконання завдань, підготовка до заліку, виконують наступні види завдань для самостійної роботи:

→ засвоєння інформації, отриманої безпосередньо на аудиторних навчальних заняттях;

→ робота з відповідними підручниками та особистим конспектом занять;

→ самостійне вивчення окремих тем або питань зі складанням конспекту;

→ робота з відповідною літературою;

→ виконання підготовчої роботи до практичних занять;

→ виконання індивідуальних контрольних завдань та ін

Самостійна робота слухача є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних занять. Зміст самостійної



роботи слухача над конкретною дисципліною визначається навчальною програмою дисципліни, методичними матеріалами, завданнями та вказівками викладача. Самостійна робота студента над засвоєнням навчального матеріалу з конкретної дисципліни може виконуватися у бібліотеці вищого навчального закладу, навчальних кабінетах, комп'ютерних класах (лабораторіях), а також в інших умовах.

### **Яка роль і місце самостійної роботи у засвоєнні слухачем навчального матеріалу?**

Самостійна робота є основним засобом засвоєння слухачем навчального матеріалу в час, вільний від обов'язкових навчальних занять.

### **Чим визначається зміст самостійної роботи слухача над конкретною навчальною дисципліною?**

Зміст самостійної роботи над конкретною навчальною дисципліною визначається робочою навчальною програмою дисципліни та методичними рекомендаціями викладача.

### **Якими навчально-методичними засобами забезпечується самостійна робота слухачів?**

Самостійна робота слухачів забезпечується всіма навчально-методичними засобами, необхідними для вивчення конкретної навчальної дисципліни чи окремої теми: підручниками, навчальними та методичними посібниками, конспектами лекцій, навчально-лабораторним обладнанням, електронно-обчислювальною технікою тощо. Слухачам також рекомендується для самостійного опрацювання відповідна наукова література та періодичні видання.

### **Яка роль викладача в організації самостійної роботи слухача?**

Викладач визначає обсяг і зміст самостійної роботи, узгоджує її з іншими видами навчальної діяльності, розробляє методичні засоби проведення поточного та підсумкового контролю, аналізує результати самостійної навчальної роботи кожного слухача.

### **Чи можлива самостійна робота слухача за участю викладача або іншого фахівця вищого закладу освіти? Якщо можлива, то за яких обставин?**

Така співпраця можлива, а іноді й необхідна, зокрема, при організації самостійної роботи слухачів з використанням унікального обладнання та устаткування, складних систем доступу до інформації (комп'ютерних баз даних, систем автоматизованого проектування) тощо.

### **3. ФОРМИ І МЕТОДИ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ**

Підсумковий контроль проводиться з метою перевірки рівня засвоєння здобувачами тем, передбачених програмою дисципліни «Судова медицина та психіатрія». Одним із методів контролю знань з дисципліни «Судова медицина та психіатрія» є контрольна робота. Формою підсумкового контролю з даної дисципліни є залік.

### **4. ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ**

#### **з дисципліни**

#### **«Судова медицина та психіатрія»**

1. Предмет і сутність судової медицини.
2. Зв'язок судової медицини з медичними і юридичними науками.
3. Історія виникнення і розвитку судової медицини.
4. Організаційні і правові підстави проведення судово-медичної експертизи в рамках кримінальних проваджень.
5. Види судово-медичних експертиз, що проводяться в рамках кримінальних проваджень (за видами об'єктів дослідження, послідовністю проведення, кількістю залучених експертів, кількістю галузей знань).
6. Система експертних установ, та ряд суб'єктів, що мають право проводити судово-медичні експертизи в Україні.
7. Поняття і значення висновку судово-медичного експерта у кримінальному провадженні, порядок його оцінки слідчим.
8. Поняття травматології, поняття і класифікація ушкоджень (травм).
9. Поняття і класифікація тупих знарядь травми. Види і особливості ушкоджень, відповідно до механізму дії тупим знаряддям травми.
10. Поняття і класифікація гострих знарядь травми. Види і особливості ушкоджень, відповідно до механізму дії гострим знаряддям травми.
11. Поняття, види і особливості вогнепальних ушкоджень. Ознаки визначення дистанції пострілу, виходячи із характеру вогнепального ушкодження.
12. Види та особливості ушкоджень від дії високих та низьких температур.
13. Особливості ушкоджень від дії електроструму.
14. Особливості ушкоджень від дії радіації.
15. Поняття смерті та її класифікація з точки зору медицини. Значення діагностування виду смерті для кримінально-правової кваліфікації і прийняття рішення про відкриття кримінального провадження.
16. Особливості ранніх трупних явищ, порядок їх опису в протоколі, і їх значення для вирішення завдань розслідування.
17. Особливості пізніх трупних явищ, порядок їх опису в протоколі, і їх значення для вирішення завдань розслідування.
18. Випадки обов'язкового призначення судово-медичних експертиз, об'єктом дослідження яких виступають живі особи.

19. Класифікація тілесних ушкоджень за ступенем тяжкості, критерії їх експертної оцінки, а також значення для кримінально-правової кваліфікації правопорушень.
20. Типові ушкодження, що завдаються потерпілій особі при звалтуванні. Особливості їх місцезнаходження, характер та механізм спричинення.
21. Судово-медична експертиза ступеню тяжкості тілесних ушкоджень.
22. Судово-медична експертиза втрати працездатності.
23. Судово-медична експертиза експертиза віку.
24. Типові ситуації виявлення трупів, та порядок дій працівника поліції, включаючи реєстрацію в ЄРДР факту смерті людини і оформлення відповідних документів (висновку про ненасильницьку смерть людини, або протоколу огляду місця події, разом із схемою і фото таблицею).
25. Порядок огляду трупу на місці його виявлення, його етапи і методи. Рекомендації проведення зовнішнього огляду трупу при різних умовах.
26. Порядок призначення судово-медичної експертизи трупу. Питання, що можуть бути поставлені експерту для вирішення.
27. Організаційні і правові основи проведення екстумації. Завдання, що вирішуються в ході її проведення.
28. Поняття і види речових доказів біологічного походження, загальні прийоми виявлення і вилучення.
29. Особливості дослідження слідів - частинок тіла людини (волосся, частинок шкіри тощо). Питання, що можуть вирішуватись при їх дослідженні, вид судово-медичної експертизи.
30. Особливості і можливості дослідження слідів - виділень людини (крові, слини, сечі, сперми тощо). Питання, що можуть вирішуватись при їх дослідженні, вид судово-медичної експертизи.
31. Основні категорії злочинів, жертвами яких стають діти. Типова обстановка виявлення трупів дітей, можливі причини смерті та їх ознаки.
32. Особливості огляду трупів новонароджених дітей та слідів біологічного походження на місці події.
33. Особливості завдань, що можна вирішити при проведенні судово-медичної експертизи трупу дитини (на прикладі новонародженого та підлітка).
34. Класифікація дорожньо-транспортних подій в залежності від механізму завдання ушкоджень потерпілим.
35. Особливості огляду трупу на місці дорожньо-транспортної події, та особливості місцезнаходження слідів біологічного походження.
36. Завдання, що можна вирішити при проведенні судово-медичної експертизи трупу людини, загиблої при ДТП.
37. Поняття і види асфіксії, як причини смерті людини. Особливості механізму смерті від асфіксії, зовнішні ознаки на трупі.
38. Особливості огляду трупу, вилученого із води, а також основні питання, які можна вирішити при проведенні судово-медичної експертизи трупу.
39. Особливості огляду трупу, вилученого із петлі, а також основні питання, які можна вирішити при проведенні судово-медичної експертизи трупу.
40. Судова психіатрія як наука. Її предмет, система та методи.

- 41.Зв'язок судової психіатрії з медичними, юридичними та іншими дисциплінами.
42. Структура судово-психіатричної служби в Україні.
- 43.Правові та організаційні засади судово-психіатричної експертизи.
- 44.Підстави та порядок призначення судово-психіатричної експертизи.
- 45.Класифікація судово-психіатричних експертиз.
- 46.Поняття і значення висновку експерта психіатра у кримінальному| (цивільному) провадженні, а також можливості його оцінки.
- 47.Основи анатомії та фізіології психічної діяльності людини.
- 48.Права та обов'язки судово-психіатричного експерта.
- 49.Поняття неосудності та критерії неосудності.
- 50.Причини виникнення психічних захворювань, їх класифікація та перебіг.
- 51.Поняття про симптоми та синдроми психічних захворювань.
52. Прояви психічних розладів: розлади сприйняття, їх види та ознаки.
53. Розлади пам'яті, види та ознаки.
54. Розлади мислення, їх види, ознаки.
55. Розлади емоцій, їх види, ознаки.
56. Розлади рухової діяльності, їх види, ознаки.
57. Розлади волі, їх види, ознаки.
58. Розлади свідомості, їх види, ознаки.
- 59.Особливості поведінки осіб із психічними захворюваннями.
- 60.Симуляції, дисимуляції: поняття, ознаки.
- 61.Рекомендації щодо правил поведіння працівників поліції з особами, які виявляють ознаки психічних захворювань чи розладів.
- 62.Шизофренія: загальні ознаки, форми, перебіг. Судово-психіатрична оцінка шизофренії.
63. Маніакально-депресивний психоз: загальні ознаки, форми перебігу. Судово-психіатрична оцінка маніакально-депресивного психозу.
64. Епілепсія. Основні ознаки епілепсії та епілептиформних розладів. Їх судово-психіатрична оцінка.
65. Інволюційні психози похилого віку. Основні ознаки передстаречих та старечих психозів. Їх судово-психіатрична оцінка.
66. Психічні розлади при черепно-мозковій травмі. Види та ознаки травми. Судово-психіатрична оцінка психічних розладів при черепно-мозковій травмі.
67. Психічні розлади при інфекційно-органічних захворюваннях (енцефалітах, сифілісі мозку, абсцесах мозку). Їх судово-психіатрична оцінка.
68. Психічні розлади при інтоксикаціях (лікарськими препаратами, побутовими і промисловими речовинами, алкоголем, наркотичними речовинами). Їх судово-психіатрична оцінка.
69. Причини виникнення психопатій. Основні ознаки і форми психопатій та особливості судово-психіатричної експертизи психопатій.
70. Олігофренія. Форми, ознаки, динаміка розвитку. Судово-психіатрична оцінка.

## **5. ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ЗАСВОЄННЯ ЗНАНЬ ЗДОБУВАЧІВ**

Оцінювання результатів засвоєння знань здобувачів здійснюється у такий спосіб і за такими критеріями: усне опитування; результати самостійної роботи (контрольна робота та її захист); результати заліку. Оцінювання рівня навчальних досягнень здобувачів з навчальної дисципліни здійснюється за 100-бальною шкалою. Відповідність 100-бальної шкали оцінювання іншим шкалам оцінювання наведена в *таблиці 1*.

*Таблиця 1.*

**Таблиця відповідності 100-бальної шкали оцінювання іншим шкалам оцінювання**

100-бальна шкала	Шкала ЄКТС	4-бальна шкала
90–100	A	відмінно
80–89	B	добре
65–79	C	
55–64	D	задовільно
50–54	E	
35–49	FX	незадовільно

## **6. ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ ТА ВИБОРУ ВАРІАНТУ**

Контрольна робота є самостійним видом роботи, передбаченим навчальним планом вивчення курсу «Судова медицина та психіатрія».

Робота повинна бути виконана письмово в зошиті або надрукована на аркушах формату А4 шрифтом Times New Roman, розмір 14, інтервал – 1,5 (поля: верхнє та нижнє 2 см, лівє 3,5 см, правє 1, 5 см ) та вкладена в папку для файлів.

Обсяг роботи – 12-15 друкованих аркушів. На обкладинці необхідно вказати назву предмету що вивчається, номер залікової книжки, 8 назву навчального закладу, посаду звання, прізвище, ім'я та по батькові, адресу, місце роботи.

Під час виконання роботи потрібно спочатку зазначити питання, а потім дати на них відповідь. Відповіді повинні бути конкретні, написані чорнилами одного кольору, державною мовою, акуратно оформлені.

Перед виконанням контрольної роботи необхідно ознайомитись з методичними вказівками, питаннями, підібрати і опрацювати літературні джерела

та нормативно-правові акти, передивитися записи, зроблені на лекціях. На кожній сторінці слід залишати поля шириною 30 – 35 мм. для зауважень рецензента. В кінці роботи потрібно вказати перелік літератури, поставити дату і підпис.

Виконана робота направляється в інститут на перевірку в строк, який вказаний у графіку виконання контрольних робіт. Оцінюється робота з урахуванням глибини викладення матеріалу, самостійності виконання та вміння використовувати теоретичні знання на практиці.

Рівень знань з дисципліни за підсумками виконання контрольних робіт оцінюється з огляду на наступні критерії:

1. Повнота та правильність виконання завдання – основний критерій.

2. Здатність слухача: – диференціювати, інтегрувати та уніфікувати знання; – аналізувати зміст діючого законодавства; – робити узагальнюючі висновки по питанню, яке винесено на розгляд.

Оцінка за виконання контрольної роботи виставляється за наступною системою:

- «50 балів» – якщо слухач показав глибокі знання програмного матеріалу, грамотно і логічно його виклав, бачить проблеми та протиріччя, аналізує та розв’язує завдання, застосовуючи при цьому діючі нормативно-правові акти;

- «40 балів» – якщо слухач твердо знає і виклав програмний матеріал, вміє розв’язувати типові завдання без істотних помилок та вірно використав свої знання при письмовому вирішенні практичного завдання;

- «30 балів» – якщо слухач в основному виклав матеріал, не розкривши окремих деталей, допустивши окремі несуттєві помилки при відповіді на теоретичні питання; продемонстрував вміння відтворити знання;

- «незадовільно» – якщо слухач дав неправильну відповідь на поставлені питання або не по суті питання, або робота виконана не по варіанту.

Отримавши контрольну роботу з рецензією викладача, здобувач вищої освіти відділення заочного навчання зобов’язаний уважно ознайомитися із зауваженнями рецензента та внести в роботу відповідні зміни та доповнення, усунути вказані недоліки. На обкладинці допрацьованої роботи необхідно вказати «Повторно» і направити її на рецензію. Контрольна робота, що виконана не за своїм варіантом, в якій розкриті не всі питання, або не в повному обсязі – **не зараховується**.

Здобувачі, які несвоєчасно направили контрольну роботу без поважних причин, на екзаменаційну сесію не викликаються.

В тексті контрольної роботи обов'язкове посилання на використані літературні джерела, перелік яких наводиться у списку літератури. У список використаної літератури вносяться праці, з яких запозичуються цитати, думки, статистичні дані, на які робиться посилання.

Бібліографічні посилання – це сукупність відомостей про літературне джерело, що використовується в тексті контрольної роботи. **Джерела в списку літератури потрібно розташовувати згідно порядку посилань в тексті відповіді на питання контрольної роботи.** Відомості про джерела повинні включати: прізвище та ініціали автора, місце видання, видавництво та рік видання, кількість сторінок. Посилання в тексті на джерела потрібно розташовувати у квадратних дужках, порядковий номер згідно з списком літератури.

Контрольна робота складається із 3 теоретичних питань. Обов'язковими вимогами до теоретичного завдання є:

- висвітлення питання;
- посилання (при запозичені тексту);
- висновок по питанню;
- список літератури.

Варіант завдання контрольної роботи визначається за порядковим номером залікової книжки.

Таблиця 2. Вибір завдання згідно шифру залікової книжки

		Остання цифра шифру залікової книжки									
		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
<b>0</b>	1, 11, 84	11, 21, 31	21, 31, 6	31, 41, 10	41, 51, 11	51, 61, 15	61, 71, 1	61, 82, 5	1, 62, 6	21, 72, 10	
<b>1</b>	2, 12, 37	12, 22, 12	22, 32, 7	32, 42, 9	42, 52, 12	52, 62, 14	62, 72, 2	72, 83, 4	2, 73, 7	22, 48, 9	
<b>2</b>	3, 13, 76	13, 23, 13	23, 33, 8	33, 43, 8	43, 53, 13	53, 63, 13	63, 73, 3	73, 84, 3	3, 64, 8	23, 74, 8	
<b>3</b>	4, 14, 82	14, 24, 50	24, 34, 9	34, 44, 7	44, 54, 14	54, 64, 12	64, 74, 4	74, 80, 2	4, 15, 9	24, 75, 7	
<b>4</b>	5, 15, 79	15, 25, 15	25, 35, 10	35, 45, 6	45, 55, 15	55, 65, 11	65, 75, 5	75, 81, 1	5, 16, 10	25, 76, 6	
<b>5</b>	6, 16, 67	16, 26, 1	26, 36, 11	36, 46, 5	46, 56, 1	56, 66, 10	66, 76, 6	76, 64, 15	6, 69, 11	26, 77, 5	
<b>6</b>	7, 17, 68	17, 27, 2	27, 37, 12	37, 47, 4	47, 57, 2	57, 67, 9	67, 77, 7	77, 38, 14	7, 29, 12	27, 62, 4	
<b>7</b>	8, 18, 59	18, 28, 3	28, 38, 13	38, 48, 3	48, 58, 3	58, 68, 8	68, 78, 8	78, 39, 13	8, 49, 13	28, 69, 3	
<b>8</b>	9, 19, 60	19, 29, 4	29, 39, 14	39, 49, 2	49, 59, 4	59, 69, 7	69, 79, 9	79, 90, 12	9, 70, 14	29, 60, 2	
<b>9</b>	10, 20, 1	20, 30, 5	30, 40, 15	40, 50, 1	50, 60, 5	60, 70, 6	70, 80, 10	80, 21, 11	10, 51, 15	30, 61, 1	

При виконанні контрольної роботи здобувач вищої освіти за необхідності може звернутися за усною або письмовою консультацією до викладача.



## 7. ПЕРЕЛІК ЗАВДАНЬ ДЛЯ ВИКОНАННЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

1. Предмет і сутність судової медицини, її завдання.
2. Зв'язок судової медицини з медичними і юридичними науками.
3. Історія виникнення і розвитку судової медицини.
4. Організаційні і правові підстави проведення судово-медичної експертизи в рамках кримінальних проваджень.
5. Види судово-медичних експертиз, що проводяться в рамках кримінальних проваджень (за видами об'єктів дослідження, послідовністю проведення, кількістю залучених експертів, кількістю галузей знань).
6. Система експертних установ, та ряд суб'єктів, що мають право проводити судово-медичні експертизи в Україні.
7. Поняття і значення висновку судово-медичного експерта у кримінальному провадженні, порядок його оцінки слідчим.
8. Поняття травматології, поняття і класифікація ушкоджень (травм).
9. Поняття і класифікація тупих знарядь травми. Види і особливості ушкоджень, відповідно до механізму дії тупим знаряддям травми.
10. Поняття і класифікація гострих знарядь травми. Види і особливості ушкоджень, відповідно до механізму дії гострим знаряддям травми.
11. Поняття, види і особливості вогнепальних ушкоджень. Ознаки визначення дистанції пострілу, виходячи із характеру вогнепального ушкодження.
12. Види та особливості ушкоджень від дії високих та низьких температур.
13. Особливості ушкоджень від дії електроструму.
14. Особливості ушкоджень від дії радіації.
15. Поняття смерті та її класифікація з точки зору медицини. Значення діагностування виду смерті для кримінально-правової кваліфікації і прийняття рішення про відкриття кримінального провадження.
16. Особливості ранніх трупних явищ, порядок їх опису в протоколі, і їх значення для вирішення завдань розслідування.
17. Типові ушкодження, що завдаються потерпілій особі при звалтуванні. Особливості їх місцезнаходження, характер та механізм спричинення.
18. Судово-медична експертиза ступеню тяжкості тілесних ушкоджень.
19. Судово-медична експертиза втрати працездатності.
20. Судово-медична експертиза експертиза віку.
21. Типові ситуації виявлення трупів, та порядок дій працівника поліції, включаючи реєстрацію в ЄРДР факту смерті людини і оформлення

- відповідних документів (висновку про ненасильницьку смерть людини, або протоколу огляду місця події, разом із схемою і фото таблицею).
22. Порядок огляду трупу на місці його виявлення, його етапи і методи. Рекомендації проведення зовнішнього огляду трупу при різних умовах.
  23. Порядок призначення судово-медичної експертизи трупу. Питання, що можуть бути поставлені експерту для вирішення.
  24. Організаційні і правові основи проведення ексгумації. Завдання, що вирішуються в ході її проведення.
  25. Поняття і види речових доказів біологічного походження, загальні прийоми виявлення і вилучення.
  26. Особливості дослідження слідів - частинок тіла людини (волосся, частинок шкіри тощо). Питання, що можуть вирішуватись при їх дослідженні, вид судово-медичної експертизи.
  27. Особливості і можливості дослідження слідів - виділень людини (крові, слини, сечі, сперми тощо). Питання, що можуть вирішуватись при їх дослідженні, вид судово-медичної експертизи.
  28. Основні категорії злочинів, жертвами яких стають діти. Типова обстановка виявлення трупів дітей, можливі причини смерті та їх ознаки.
  29. Особливості огляду трупів новонароджених дітей та слідів біологічного походження на місці події.
  30. Особливості завдань, що можна вирішити при проведенні судово-медичної експертизи трупу дитини (на прикладі новонародженого та підлітка).
  31. Класифікація дорожньо-транспортних подій в залежності від механізму завдання ушкоджень потерпілим.
  32. Особливості огляду трупу на місці дорожньо-транспортної події, та особливості місцезнаходження слідів біологічного походження.
  33. Завдання, що можна вирішити при проведенні судово-медичної експертизи трупу людини, загиблої при ДТП.
  34. Поняття і види асфіксії, як причини смерті людини. Особливості механізму смерті від асфіксії, зовнішні ознаки на трупі.
  35. Особливості огляду трупу, вилученого із води, а також основні питання, які можна вирішити при проведенні судово-медичної експертизи трупу.
  36. Особливості огляду трупу, вилученого із петлі, а також основні питання, які можна вирішити при проведенні судово-медичної експертизи трупу.
  37. Судова психіатрія як наука. Її предмет, система та методи.
  38. Зв'язок судової психіатрії з медичними, юридичними та іншими дисциплінами.

39. Структура судово-психіатричної служби в Україні.
40. Правові та організаційні засади судово-психіатричної експертизи.
41. Підстави та порядок призначення судово-психіатричної експертизи.
42. Класифікація судово-психіатричних експертиз.
43. Поняття і значення висновку експерта психіатра у кримінальному (цивільному) провадженні, а також можливості його оцінки.
44. Основи анатомії та фізіології психічної діяльності людини.
45. Права та обов'язки судово-психіатричного експерта.
46. Поняття неосудності та критерії неосудності.
47. Причини виникнення психічних захворювань, їх класифікація та перебіг.
48. Поняття про симптоми та синдроми психічних захворювань.
49. Прояви психічних розладів: розлади сприйняття, їх види та ознаки.
50. Розлади пам'яті, види та ознаки.
51. Розлади мислення, їх види, ознаки.
52. Розлади емоцій, їх види, ознаки.
53. Розлади рухової діяльності, їх види, ознаки.
54. Розлади волі, їх види, ознаки.
55. Розлади свідомості, їх види, ознаки.
56. Особливості поведінки осіб із психічними захворюваннями.
57. Хронічні психічні розлади.
58. Тимчасові психічні розлади.
59. Слабоумство.
60. Симуляції, дисимуляції: поняття, ознаки.
61. Рекомендації щодо правил поведіння працівників поліції з особами, які виявляють ознаки психічних захворювань чи розладів.
62. Шизофренія: загальні ознаки, форми, перебіг. Судово-психіатрична оцінка шизофренії.
63. Маніакально-депресивний психоз: загальні ознаки, форми перебігу. Судово-психіатрична оцінка маніакально-депресивного психозу.
64. Олігофренія. Форми, ознаки, динаміка розвитку. Судово-психіатрична оцінка.
65. Інволюційні психози похилого віку. Основні ознаки передстаречих та старечих психозів. Їх судово-психіатрична оцінка.

66. Психічні розлади при черепно-мозковій травмі. Види та ознаки травми. Судово-психіатрична оцінка психічних розладів при черепно-мозковій травмі.
67. Епілепсія. Основні ознаки епілепсії та епілептиформних розладів. Їх судово-психіатрична оцінка.
68. Психічні розлади при інфекційно-органічних захворюваннях (енцефалітах, сифілісі мозку, абсцесах мозку). Їх судово-психіатрична оцінка.
69. Психічні розлади при інтоксикаціях (лікарськими препаратами, побутовими і промисловими речовинами, алкоголем, наркотичними речовинами). Їх судово-психіатрична оцінка.
70. Причини виникнення психопатій. Основні ознаки і форми психопатій та особливості судово-психіатричної експертизи психопатій.
71. Види венеричних захворювань, зараження ВІЛ-інфекцією, судово - медичні аспекти їх визначення.
72. Види судово - медичної експертизи за матеріалами слідчих та судових справ, підстави, особливості.
73. Види відповідальності медичних працівників за професійні та посадові правопорушення.
74. Особливості судово - медичної експертизи безпосередньо під час судового слухання.
75. Удавані і штучні хвороби, їх судово - медичне визначення.
76. Особливості пізніх трупних явищ, порядок їх опису в протоколі, і їх значення для вирішення завдань розслідування.
77. Випадки обов'язкового призначення судово-медичних експертиз, об'єктом дослідження яких виступають живі особи.
78. Класифікація тілесних ушкоджень за ступенем тяжкості, критерії їх експертної оцінки, а також значення для кримінально-правової кваліфікації правопорушень.
79. Термін «дитиновбивство», види цього злочину.
80. Судово-медична діагностика «живонародженості», «життєздатності», зрілості дитини.
81. Особливості огляду місця події стосовно дитиновбивства.
82. Правила вилучення та скерування речових доказів для лабораторного дослідження в обласному бюро судово - медичної експертизи.
83. Головні питання, які вирішують під час дослідження плям крові.
84. Особливості судово-імунологічного дослідження волосся, сперми, сім'яних рідин.

## 8. РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

### Нормативні документи

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Кримінальний кодекс України// Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
4. Про судову експертизу: закон України від 25.02.1994 № 4038-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>
5. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз: наказ Міністерства Юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>
6. Про затвердження Порядку проведення судово-психіатричної експертизи: наказ від 08.05.2018 № 865 // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18>
7. Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1018-р // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-%D1%80>
8. Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України // Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 р. № 6
9. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22.02.2000 р. № 1489-III / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 19, ст.143.
10. Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини: Наказ Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство охорони здоров'я України, Генеральна прокуратура України № 807/1193/279 від 29.09.2017.
11. Про організацію служби судово-психіатричної експертизи: Наказ Міністерство охорони здоров'я України № 722 від 29.06.2017.

### Базова література

1. Білецький Є.М. Судова медицина та судова психіатрія: Навч. посібник. - Х.: Одіссей, 2008. - 200 с.
2. Білецький Є.М., Білецька Г.А. Судова медицина та судова психіатрія: Навч. посібник. Видання друге. – Х.: Одіссей, 2010. - 200 с.

3. Жабокрицький С.В. Судова психіатрія: Навч. посібник. - К.: МАУП, 2004. - 173 с.
4. Звонок А.С. Судебная медицина и психиатрия: Учеб. пособие. - Луганск: РИО ЛГУВД, 2007. - 132 с.
5. Левенець І. В. Судова психіатрія: Навчальний посібник. – Тернопіль: Економічна думка, 2005. – 275 с.
6. Ляш А.О. Судова медицина : навч. посібник. - К.:Ун-т "Україна", 2007. - 276 с.
7. Марчук А.І. Судова медицина: Курс лекцій: Навч. посібник. - К.: Генеза, 1997. - 144 с.
8. Марчук А.І. Судова психіатрія: Навч. посібник. - К.: Атіка, 2004. -240 с.
9. Спіріна І.Д. Судова-психіатрична експертиза: Навч. посібник. - Дніпропетровськ, 2000. - 145 с.
10. Судова медицина та психіатрія: навч. посібник / [Кікінчук В.В., Лозова С.М., Гусєва В.О. та ін.]; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2019. – 184 с.
11. Тагаєв М.М. Судова медицина: підручник ВНЗ МВС України. Харків: «Факт», 2003. 1253 с.

### Допоміжна література

1. Ахтирська Н.М. Судово-психологічна експертиза та використання її висновків у кримінальному судочинстві // Вісник Верховного Суду України. - 2006. - № 8. - С.19-23.
2. Басюк О.Б. Спроби диференціації невротичних та неврозоподібних розладів // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. Збірник наукових праць. - 2007. - № 1. — С. 305-319.
3. Біленчук П.Д. Проведення судових експертиз: довідник. – К.: РВВ МВС України, 1995. – 64 с.
4. Дідківська С.П. Використання судово-медичних і криміналістичних даних при розслідуванні злочинів проти людини: Навч. посібник. - К.: Атіка, 2004. - 136 с.
5. Клименко Н. І. Судова експертологія. Курс лекцій: навч. посібник. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 528 с.
6. Кононенко В. Значення матеріалів справи для встановлення стану обмеженої осудності // Судоустрій і судочинство в Україні. - 2007. - № 1. - С. 53-57.

7. Криміналістика: [підручник / за заг. ред. д.ю.н., професора А. Ф. Волобуєва]. – Х.: ХНУВС, 2011. – 666 с.
8. Лапта С. П. Правові та наукові основи використання судових експертиз при розслідуванні злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків : ХНУВС, 2006. 234 с.
9. Настільна книга слідчого: Наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів / В.Я. Тацій, М.І. Панов, В.Ю. Шепітько та ін. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – 715 с.
10. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС; Ліра ЛТД, 2015. 432 с.
11. Приходько Т.М. Межі компетенції юриста та психіатра-експерта при визначенні обмеженої осудності // Вісник Луганського інституту внутр. справ МВС України. - 2001. - № 1. - С. 48-55.
12. Тактика використання спеціальних знань у формі судової експертизи в процесі розслідування і розкриття злочинів: моногр. – Чернівці: Золоті литаври, 2004. – 338 с.
13. Цепінь М.Й. Обмежена осудність осіб із психопатичними розладами: юридико-психологічна характеристика: 19.00.06: Автореф. дис. канд. юрид. наук / М.Й. Цепінь, Київ. нац. ун-т внутр. справ. — К., 2007. — 16 с.
14. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В деле, 2015. 560 с.

### **Інформаційні ресурси**

1. <http://dsns.gov.ua> – Офіційний сайт Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС).
2. <https://dsp.gov.ua/> – Офіційний сайт Державної служби України з питань праці.
3. <http://www.rainbow.gov.ua/> – офіційний сайт Ради національної безпеки і оборони України.
4. <https://ukraineun.org/> – офіційний сайт постійного представництва України при ООН.
5. <https://niss.gov.ua> – офіційний сайт національного інституту стратегічних досліджень.
6. <http://www.nato.int/> – офіційний сайт Північноатлантичного альянсу (НАТО)
7. Офіційне інтернет-представництво Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua>

8. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://portal.rada.gov.ua>
9. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України урядовий портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua>
10. Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua>
11. Офіційний веб-сайт Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру України [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://dndekc.centrmia.gov.ua>
12. Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://zakon2.rada.gov.ua>.